

УДК 911.3:338.43(477.4/.5)

<https://doi.org/10.15407/ugz2017.02.026>

А.В. Марущинець

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ВПЛИВ ПЕРЕРОБНОЇ ЛАНКИ АПК НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ КИЇВСЬКОГО ПРИДНІПРОВ'Я

Мета дослідження – виявити взаємовплив аграрної сфери і переробної ланки агропромислового комплексу Київського Придніпров'я в динаміці. Дано аналіз переробної ланки АПК регіону за 1990 – 2015 рр. Особливу увагу приділено тим галузям переробної промисловості, які найбільше впливають на структуру та спеціалізацію аграрної сфери, – цукрової, льнопереробної, борошномельної, спиртової, м'ясопереробної та молокопереробної. Новизна дослідження: визначено сучасний стан і територіальну організацію переробної ланки АПК Київського Придніпров'я, показано, що вона може бути не лише чинником розвитку і змін в аграрній сфері, а й їх наслідком.

Ключові слова: аграрна сфера; трансформаційні процеси; агропромисловий комплекс.

A.V. Marushchynets

AGRICULTURE PROCESSING SECTOR AND ITS IMPACT ON THE TRANSFORMATION PROCESSES OF AGRARIAN SPHERE OF KYIV PRYDNIPROVIA

Institute of Geography of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

The aim of the research is to identify the interrelation between the agrarian sphere and agriculture processing sector of Kyiv Prydniprovyia. The analysis of agriculture processing sector of the region during 1990 - 2015 has been done. Special attention has been paid to processing industries which have the most significant impact on structure and specialization of agrarian sphere, such as sugar, linen, milling, spirit, meat processing and dairy industries. The novelty of the research includes the identification of current conditions and territorial organization of agriculture processing sector of Kyiv Prydniprovyia. Also it is proved that agriculture processing sector may perform not only as a precondition of development and changes in agrarian sphere, but also as its consequence.

Key words: agrarian sphere; transformation processes; agro-industrial complex.

Вступ

Аграрна сфера в усі історичні періоди відігравала ключову роль в економіці України, її розвиток визначався сприятливими природними умовами, накопиченим досвідом і традиціями сільськогосподарської діяльності населення країни, зручним географічним положенням тощо. Після проголошення незалежності в Україні відбулися зміни суспільно-політичної та економічної систем, які супроводжуються кардинальними трансформаційними процесами в аграрній сфері. Ці трансформації характеризуються змінами механізму її функціонування, форм господарювання та власності, структури та спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Дослідження перебігу та особливостей процесів трансформації в аграрній сфері регіону неможливе без глибокого аналізу чинників, які їх зумовлюють.

Одним із головних стимулюючих чинників функціонування та розвитку аграрної сфери є переробна ланка агропромислового комплексу (АПК). Вплив її на сільськогосподарське виробництво дуже значний, адже близько половини сільськогосподарської продукції використовують переробні підприємства як сировину. Разом з тим, сільськогосподарське виробництво формує сировинну базу, значною мірою зумовлює рівень розвитку, структуру та спеціалізацію, розміщення та концентрацію переробної ланки агро-

промислового комплексу.

У зв'язку з цим значної актуальності набувають суспільно-географічні дослідження розвитку переробної ланки АПК та її впливу на трансформаційні процеси в аграрній сфері. Такі дослідження дають можливість виявити причини та особливості перебігу трансформаційних процесів в аграрній сфері, простежити зміни в територіальній організації основних її галузей.

Об'єкт нашого дослідження – Київське Придніпров'я у складі Житомирської, Київської, Чернігівської та Черкаської областей, які розглядаються як єдиний регіон відповідно до природно-господарського районування, запропонованого у [4]. Специфічними рисами Київського Придніпров'я є такі: положення у межах двох природних зон (мішаних лісів та лісостепової), що формує різні передумови для розвитку сільського господарства; наявність потужної Київської міської агломерації – величезного ринку збуту продукції сільського господарства; значні територіальні диспропорції у розвитку аграрної сфери.

Теоретико-методологічні засади дослідження агропромислового комплексу, зокрема аграрної сфери та переробної ланки, сформульовані у працях М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуну, Т.І. Козаченко, В.П. Нагірної, Р.О. Язиніної; значні напрацювання з вивчення аграрних перетворень, як в країні загалом, так і в окремих регіонах, мають: М.О. Ба-

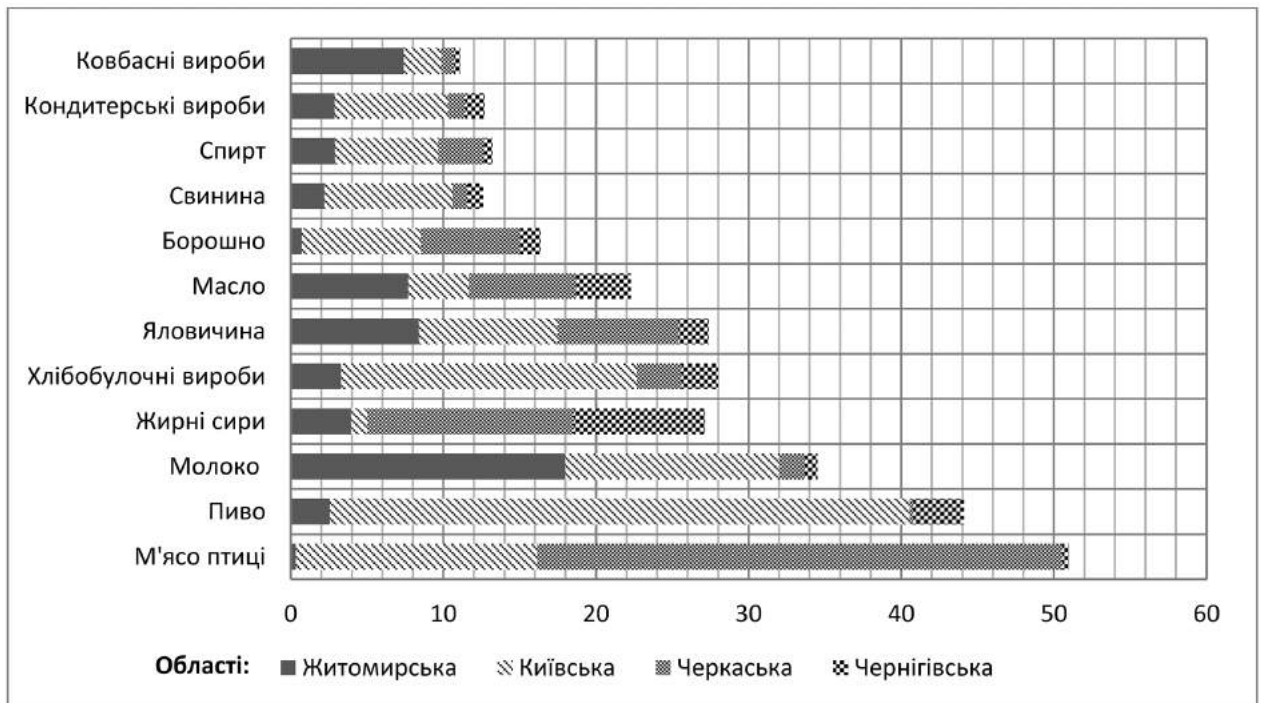

Рисунок 1. Київське Придніпров'я. Частка у виробництві деяких видів продукції переробної ланки АПК України, 2015 р.

рановський, Г.В. Балабанов, М.Д. Заячук, Н.І. Мезенцева, П.О. Сухий та інші [1, 2, 3, 6, 7, 8, 9]. Відзначаючи вагомість наукових здобутків з цих питань, слід зауважити, що окремі важливі аспекти зазначеної проблематики потребують подальших досліджень з огляду на гостроту її прояву в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Переробна ланка АПК об'єднує харчову, деякі галузі легкої промисловості та деякі інші види перероблення сільськогосподарської продукції. Частка її в обсязі реалізованої промислової продукції Київського Придніпров'я становить 42,2 %¹, що у два рази перевищує середній показник по країні (22,4 %).

Нині регіон займає провідні позиції в Україні за виробництвом основних видів продуктів харчування: станом на 2015 р. тут вироблено 19,3 % харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів України, зокрема 16 % борошна, 22 % вершкового масла, 27 % яловичини, 27 % жирних сирів, 28 % хліба і хлібобулочних виробів, 34 % обробленого молока, 41 % солодового пива, 51 % м'яса птиці загального обсягу виробництва в країні (рис 1). Отже, переробна ланка АПК має визначальне значення в економіці регіону. Такого розвитку вона

набула завдяки розвиненому багатогалузевому сільськогосподарському виробництву, наявності потужного ринку збуту, високій інвестиційній привабливості.

Вплив переробної ланки АПК на трансформаційні процеси в аграрній сфері найдоцільніше розглянути через призму перетворень, які сталися в цукровій, льонопереробній, борошномельній, спиртовій, м'ясопереробній та молокопереробній галузях. Підприємства цих галузей найтісніше пов'язані з сільськогосподарським виробництвом в частині використання його як сировинної бази та є провідними в харчовій і переробній промисловості Київського Придніпров'я. Упродовж 1990 – 2015 рр. у регіоні відбулися значні зміни у структурі виробництва продукції переробної ланки АПК. Тенденції її розвитку відображені на рисунку 2.

Протягом досліджуваного періоду значно знизилася виробництво цукру – на 72 %, борошна – на 65 %, м'яса – на 10 %, натомість зросло виробництво сирів жирних – на 62 % та соняшникової олії – на 2040 %. Зміни в переробній ланці, як і в аграрній сфері, пояснюються передусім переходом до ринкової системи господарювання, в основі якої лежить приватна власність, рентабельність виробництва та максимізація доходів, залежність від кон'юнктури світового та внутрішнього ринків, яка визначає попит та пропозицію, що впливає на зміни у виробництві певного виду продукції.

Детальніше розглянемо галузі переробної ланки АПК, які найбільше пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

¹Тут і далі статистичні дані наведено за Статистичними щорічниками Житомирської, Київської, Чернігівської та Черкаської областей за 2012 р., а також Статистичним збірником «Промисловість України у 2011-2015 р. – К., 2016. – 378 с.

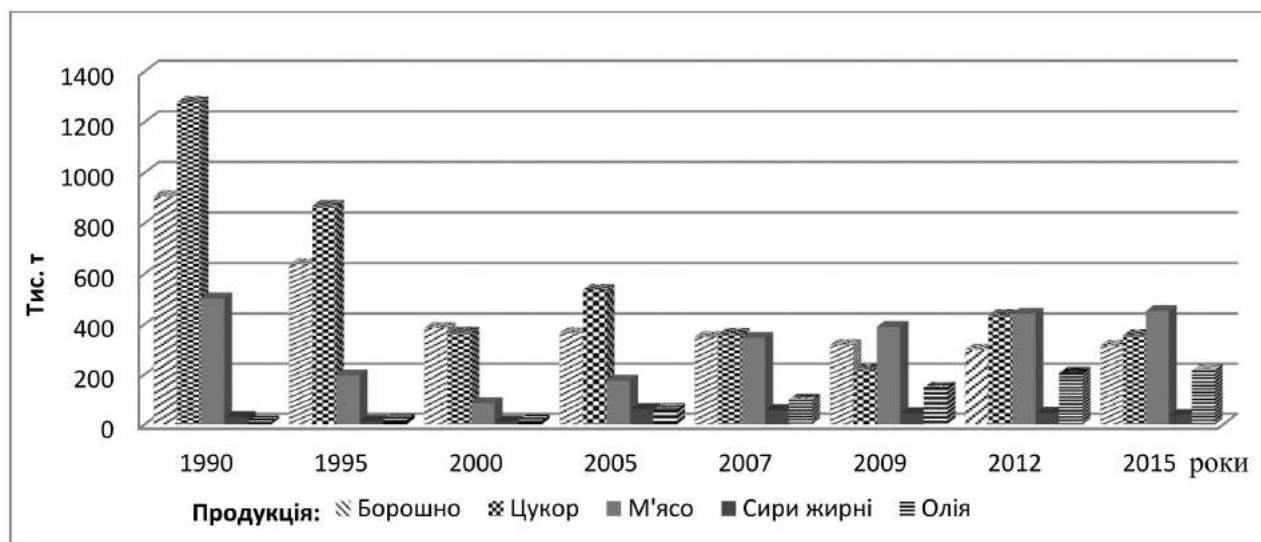

Рисунок. 2. Київське Придніпров'я. Динаміка виробництва деяких видів продукції переробної ланки АПК, 1990-2015 рр.

Однією з основних галузей спеціалізації регіону була **цукрова промисловість** (25% виробництва цукру від загального виробництва в країні). Як зазначає Ю.Г. Тютюнник у книзі «Цукроварні України. Індустріальна спадщина і ландшафти», «Наша країна є класичним сільськогосподарським регіоном вирощування цукрового буряку і виробництва бурякового цукру-піску... Цукрова промисловість зародилася на теренах України в першій половині 1820-х років... Цукроварні, і ті, що працюють сьогодні, і ті, що припинили своє існування, є уречевленими пам'ятками економічної історії країни, краю та одними з найцікавіших об'єктів індустріальної та культурно-історичної спадщини» [10].

Упродовж досліджуваного періоду цукрова промисловість перебуває в кризовому стані. У 1990 р. на території регіону працювало 52 з 192 цукрових заводів України. У період 1990–2015 рр. виробництво цукру почало стрімко зменшуватися і скоротилося більше ніж у 3 рази, особливо в Київській та Черкаській областях, де була зосереджена найбільша кількість цукрових заводів (рис. 3).

Сталося це насамперед внаслідок недосконалості системи управління галуззю, втрати ринків збуту та конкуренції з боку виробників цукру з цукрової тростини, собівартість якого значно менша. Це, у свою чергу, призвело до банкрутства та закриття значної кількості цукрових заводів. Таким чином, у 2015 р. у регіоні залишилося працювати тільки 11 заводів. Особливо виділяється Черкаська область, де з 23 заводів наразі функціонує лише три – Пальмірський (Вознесенське), Жашківський та Селищанський.

Кризові процеси на переробних підприємствах вплинули безпосередньо на виробництво цукрових буряків, динаміка якого має подібні тенденції з виробництвом цукру. Сільськогосподарські під-

приємства, які займалися вирощуванням цукрових буряків, збували їх в основному переробним підприємствам – цукровим заводам. У зв'язку з відсутністю попиту на цукор та збитковість виробництва цукрові заводи перестали закуповувати сировину. Зважаючи на малотранспортабельність та затратність вирощування цукрових буряків, сільськогосподарська галузь буряківництва теж занепадає.

Традиційною для північної частини Київського Придніпров'я була **льонопереробна галузь**. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у поліських районах Київського Придніпров'я було сформовано спеціалізовану зону з виробництва та переробки льону. Цей регіон був одним з найбільших світових виробників та експортерів льоноволокна (близько 7 % світового виробництва) [5]. На території регіону була зосереджена половина всіх льонопереробних підприємств країни – 23, з них 12 заводів у Житомирській, 10 – в Чернігівській, та 1 – у Київській областях (рис. 3). Унаслідок кризових процесів, як в економіці країни, так і в галузі зокрема, кількість переробних підприємств зменшилася до 9, хоча й вони працюють не на повну потужність, тобто переробна галузь опинилася в стані занепаду. Крім того, зупинився Житомирський текстильний льонокомбінат, що зменшило внутрішній попит на волокно. Закриття льонозаводів призвело і до скорочення виробництва сировини, тобто до занепаду виробництва льону-довгунця – сировини для переробних підприємств: за досліджуваний період виробництво льону скоротилося на 98 %.

У Київському Придніпров'ї розвивалося також **коноплярство**. На території регіону функціонували Золотоніський та Ірклівський коноплезаводи (Черкаська область). Нині вони не функціонують, а

Рисунок 3. Київське Придніпров'я. Цукрові заводи та підприємства з переробки луб'яних культур, 2015 р.

ця культура взагалі не вирощується сільськогосподарськими виробниками регіону (рис. 3).

До причин занепаду названих галузей можна віднести несприятливу кон'юнктуру ринків, низький рівень технічної оснащеності підприємств, відсутність модернізації, високу трудо- та капіталоемність, відсутність ефективної державної підтримки, низький рівень конкурентоздатності.

Важливою галуззю переробної промисловості Київського Придніпров'я є **спиртова промисловість**. На регіон припадає 13 % спирту загального виробництва в державі та 15 спиртозаводів (рис. 4).

Сировинною базою для спиртової промисловості є меляса, зерно, картопля. Упродовж 1990 – 2015 рр. спиртова промисловість відзначається відносно стабільним розвитком, що пояснюється попитом на вихідну продукцію та порівняно високою прибутковістю, хоча виробництво спирту дещо менше рівня 1990 року.

Зміна спеціалізації та масштабів виробництва продукції тваринництва істотно вплинула на діяльність **м'ясопереробної промисловості**, яка відіграє значну роль в економіці Київського Придніпров'я. Тут виробляється значна частина м'ясної продукції

Рисунок 4. Київське Придніпров'я. Спиртові заводи, м'ясокомбінати та хлібокомбінати, 2015 р.

країни: 13 % свинини, 27 % яловичини, 51 % м'яса птиці. Упродовж 1990 – 2015 рр. галузь зазнала істотних змін: відбулося загальне зменшення виробництва (на 10 %) та зміна у його внутрішній структурі: із 23 м'ясокомбінатів, які функціонували в 1990 р., нині працюють 19 (рис.4), зменшилося виробництво яловичини та свинини, зросло виробництво м'яса птиці. Останнім часом регіон є найбільшим виробником м'яса птиці. Тут збудовано великі птахокомбінати, які виробляють половину від загальнодержавного показника продукції. Зокрема, «Миронівський хлібопродукт» та «Агротарс» виробляють близько 60 % м'яса птиці регіону. Підприємства м'ясопереробної промисловості

як сировину використовують для продукції тваринницької галузі сільського господарства, що безпосередньо впливає на обсяги сільськогосподарського виробництва.

Значний вплив на аграрну сферу регіону справляє *молокопереробна промисловість*. Ці підприємства зорієнтовані як на сировинні ресурси, так і на споживача. Вони розміщуються майже в усіх районах регіону. Проте слід зазначити, що виробництво молочної продукції в Київському Придніпров'ї постійно скорочується. У 2015 р., порівняно з 1990 р., виробництво молока зменшилося на 57 %, вершкового масла – на 80 %, закрито значну кіль-

кість молокопереробних підприємств. Унаслідок недосконалої регулювання взаємовідносин між господарствами, що виробляють молоко, і підприємствами, що його переробляють, використання застарілого обладнання, та у зв'язку з кризовими процесами в молокопереробній галузі регіону загальною виробництво молока постійно зменшується.

Значного розвитку в Київському Придніпров'ї набула **борошномельна промисловість**, тут діє 17 великих підприємств та виробляється близько 14 % борошна країни. Проте впродовж 1990 – 2015 рр. виробництво борошна в регіоні скоротилося на 68 %, значно зменшилися потужності переробних підприємств, хоча кількість їх фактично не змінилася за цей період. Ця галузь має менший вплив на сільське господарство, оскільки зернові культури експортують переважно як сировину, тобто без переробки, тому вони меншою мірою залежать від переробної ланки АПК. Підтверджується це тим, що виробництво зернових культур за період, що

досліджується, зросло. Подібна ситуація спостерігається і в комбікормовій промисловості.

Висновки

Аграрна сфера та переробна ланка АПК тісно взаємопов'язані і чинять взаємовплив одна на одну. Переробна ланка АПК спричинює зміни структури та спеціалізації аграрної сфери. Найбільший вплив мають ті галузі переробної промисловості, які орієнтуються на сировину та малотранспортабельну продукцію (цукрова, спиртова, льонопереробна, м'ясопереробна та молокопереробна). Менш відчутний вплив мають борошномельна, хлібопекарська, кондитерська, консервна галузі. Переробна ланка АПК може бути не тільки чинником розвитку і змін в аграрній сфері, а й їх наслідком. Так, зміна рівня сільськогосподарського виробництва значно впливає на потужності переробних підприємств. Це дві взаємопов'язані ланки господарства, де зміни у функціонуванні однієї призводять до змін в іншій.

References [Література]

- Balabanov G.V., Kobzev O.M., Semenchko G.V. (2000). *Transformation of agricultural production structure in Ukraine: regional aspect*. Kyiv: UAPP PAP. [In Ukrainian].
[Балабанов Г.В., Кобзев О.М., Семенченко Г.В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К: UAPP/ПАП, 2000. – 29 с.]
- Baranovskyi M.O. (2009). *Scientific principles of social and geographical study of rural depressed areas of Ukraine*. Nizhyn: PE Lysenko M.M. [In Ukrainian].
[Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.]
- Kozachenko T.I. (1984). *Cartographical provision of the agro-industrial complex research*. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
[Козаченко Т.И. Картографическое обеспечение исследования агропромышленных комплексов. – К.: Наук. думка, 1984. – 148 с.]
- Marynych A.M., Horlenko I.A., Rudenko L.G. et al. (1990). *Constructive and geographical bases of rational nature management in the Ukrainian SSR. Theoretical and methodical research*. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
[Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / А.М. Маринич, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко и др. – К.: Наук. думка, 1990. – 200 с.]
- Nahirna V.P. (2015). Small-towns of rural regions of Ukraine in the context of changes in the economic system of management. *Journal of Social and Economic Geography*, 19 (2), 30-39. [In Ukrainian].
[Нагірна В.П. Малі міста сільських регіонів України у контексті змін в економічній системі господарювання // Часопис соціально-економічної географії. – 2015. – Вип. 19(2). – С. 7–12.]
- Nahirna V.P. (1995). *Ukraine livestock industrial complex (territorial organization and environmental management)*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
[Нагірна В.П. Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування). – К.: Наук. думка, 1995. – 150 с.]
- Palamarchuk M.M., Palamarchuk A.M., Yazyzina R.A. (1985). *Territorial organization of agro-industrial complexes*. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
[Территориальная организация агропромышленных комплексов / Паламарчук М.М., Паламарчук А.М., Язызина Р.А. – К.: Наук. думка, 1985. – 304 с.]
- Pistun M.D., Gutsal V.O., Provotar N.I. (1997). *Geography of the agricultural complex: textbook*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
[Географія агропромислових комплексів : навч. посібник / Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.]
- Sukhyi P.O. (2008). *Agroindustrial complex of the West Ukrainian region: monography*. Chernivtsi: Ruta. [In Ukrainian].
[Сухий П.О. Агропродовольчий комплекс Західноукраїнського регіону: монографія. – Чернівці: Рута, 2008. – 400 с.]
- Tiutiunyk U.G. (2016). *The refineries of Ukraine. Industrial heritage and landscapes*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Тютюнник Ю.Г. Цукроварні України. Індустріальна спадщина і ландшафти. – К., 2016. – 330 с.]